

ADABIY TA'LIMDA DRAMATIK ASARLARNI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH MODELI

Bozorova Gulruh Ravub qizi,

Oriental universiteti Samarqand kampusi o'qituvchisi

bozorovagulruh77@gmail.com

Annotatsiya. Adabiy ta'limning maqsadi so'z san'ati bilan mustaqil muloqot qilish uchun tayyorlangan insoniyatning ma'naviy madaniyati kontekstida adabiy asarlarni to'liq idrok eta oladigan o'quvchini shakllantirishdir, chunki adabiy ta'lim deganda adabiyotni so'z san'ati sifatida o'zlashtirish tushuniladi. Ushbu maqolada adabiy ta'limda dramatik asarlarni to'liq idrok etish, tahlil qilish va talqin qilish shartlari aniqlab olinishi va baholanishi asosidagi o'qitish metodikasini takomillashtirish modeli xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: adabiy ta'lim, dramatik tur, drama, tragediya, komediya, tragikomediya, teatr, metodika, model, tamoyil.

Аннотация. Цель литературного образования заключается в формировании личности читателя, способного полноценно воспринимать художественное произведение в контексте духовной культуры человечества и готового к самостоятельному диалогу с искусством слова, поскольку под литературным образованием понимается освоение литературы как вида словесного искусства. В данной статье рассматривается модель совершенствования методики преподавания драматических произведений в литературном образовании, основанная на определении и оценке условий их целостного восприятия, анализа и интерпретации.

Ключевые слова: литературное образование, драматический род, драма, трагедия, комедия, трагикомедия, театр, методика, модель, принцип.

Abstract. The aim of literary education is to form a reader capable of fully perceiving literary works within the context of the spiritual culture of humanity and prepared for independent engagement with the art of the word, since literary education is understood as the mastery of literature as a form of verbal art. This article discusses a model for improving the methodology of teaching dramatic works in literary education, based on identifying and evaluating the conditions for their comprehensive perception, analysis, and interpretation.

Keywords: literary education, dramatic genre, drama, tragedy, comedy, tragicomedy, theatre, methodology, model, principle.

Kirish. Maktabdagi adabiy ta'limning vazifasi estetik didni shakllantirish – mustaqil o'qish faoliyati uchun qo'llanma, shaxsning hissiy madaniyatini shakllantirish va dunyoga va san'atga ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan qiymat munosabatini shakllantirish, asosiy estetik va nazariy adabiy tushunchalarni shakllantirish sifatida belgilanishi kerak. Badiiy asarni to'liq idrok etish, tahlil qilish va talqin qilish shartlari aniqlab olinishi zarur. Adabiy ta'lim mazmunini yangilash adabiyot darslarida o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy shakllari va usullarini izlashni talab etadi.

Adabiyotni o'qitish metodikasida, o'qituvchilar amaliyotda maktab o'quvchilarining hissiy va badiiy rivojlanishiga, ularning jahon adabiyoti dunyosiga mustaqil yo'nalishini belgilaydigan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga katta e'tibor beriladi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, maktab o'quvchilari tomonidan adabiyot kursini o'rganishda hal qilinmagan muammolar mavjud. Masalan, gumanitar bilimlarning zamonaviy metodologiyasi va maktab adabiyoti kursini o'rganishga uslubiy yondashuvlar o'rtasida

sezilarli farq bor. Adabiy ta'lim mazmuniga idrokni shakllantirishning yangi usullarini kiritish bilan bog'liq mavzular, masalan, badiiy matnni uning janr xususiyatlarida idrok etish, adabiy va badiiy ko'nikmalarni shakllantirish asosi sifatida ijodiy faoliyat tushunchasiga murojaat qilish yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyot o'qitish metodikasi tarixida dastlabki ilmiy izlanishlar S. Dolimov, Q. Ahmedov, N. Mallayev, A.Zunnunov, T.Boboyevlarning tadqiqot ishlarida yoritilgan. Keyinchalik badiiy-estetik tafakkurni yuksaltirish muammolari B.To'xliyev, T.Boboyev, M.Yo'ldosh, Q.Yo'ldosh, S.Matchonov, Sh.Botirova, U.Xojamqulov, Q.Husanboyeva, R.Niyozmetova, D.Quronov, V.Qodirov, N.Yo'ldosheva, Q.Yusupovlar tomonidan o'rganilgan. Mazkur metodist olimlar tajribalarida yangilangan pedagogik tafakkur, mustaqil ishlarni tashkil etish, badiiy asar tahliliga tizimli yondashuv, mustaqil fikrlash va bu jarayonda muammoli ta'limning o'rni, o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, dramatik asarlarni samarali tashkil etish kabi muammolar doirasida tadqiq etilgan [1].

MDH davlatlari olimlari: G.I.Belenkiy, F.I.Volkov, V.A.Domanskiy, E.N.Kolokolsev, A.S.Kurilov, Y.M.Lotman, T.F.Sigayeva, Z.S.Smelkovalar tomonidan, asosan, adabiyot o'qitishda dramatik asarlar xususiyatlariga e'tibor qaratilsa, V.Kan-Kalik, V.I.Xazan, O.Y.Bogdanova, V.G.Maransman, N.D.Moldavskaya, S.Kagan, A.B. Yesin, D.A.Mazilina, I.V.Rijkova, B.M.Eyxenbaumlar tomonidan adabiyot, xususan, dramatik asarlarni o'qitishning pedagogik-psixologik xususiyatlari, o'quvchilarda adabiy tahlil kompetensiyasini rivojlantirish muammolari tadqiq etilgan .

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada adabiyot darslarida dramatik asarlarga murojaat qilishning ahamiyati va dolzarbligi, belgilangan me'yoriy-huquqiy asoslardan kelib chiqib, o'quvchilarni adabiyot darslarida o'quv faoliyatini samarali tashkil etish orqali dramatik asarlarni o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirishga yo'naltirish, o'quvchilarning psixo-fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda dramatik asarni o'rganish usullari tizimini ishlab chiqish, shuningdek, talqin qilish qobiliyatini shakllantirish yondashuvlari, baholash mezonlarini o'rganishda falsafiy, pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish; umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va dasturlari, o'quv va metodik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, tadqiqot muammosi bo'yicha pedagogik tajribalar, empirik usullar (pedagogik kuzatish, suhbat, baholash), sharhlovchi tadqiqot (tahlil, taqqoslash, umumlashtirish, amaliy tajriba, empirik material, sintez) kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar. Maktab o'quv dasturiga jahon va o'zbek dramalaridan eng saralarini o'quvchi yoshiga ko'ra tanlab olish maqsadga muvofiqdir. Albatta, dramani teatrdan tomosha qilish kerak, ammo dramaning asosiy qatlami ko'pchilik tomonidan o'qish shaklida tushunilishi aniq bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, teatr tomoshasini idrok etish jiddiy tayyorgarlikni talab qilishi, shubhasizdir. Drama va teatr haqida qiziqarli suhbat bugungi kunda yanada muhimroq. Teatr, kino, televideniye, radio dramaturgiyasi –

zamonaviy o'quvchining muhiti bugungi kunda beqiyos darajada kengaydi. Televideniya taniqli dramaturgning pyesasi asosida film tomosha qilgandan so'ng, o'spirin ushbu televideniya taassurotni eng yorqin, ammo to'g'ri, deb saqlab qoladi. Bundan tashqari, ko'plab maktab o'quvchilari (va ko'pincha kattalar) bu yoki boshqa asarni o'zlarining o'qish taassurotlari bilan emas, balki drama yoki film taassurotlari orqali bilishadi [2].

Adabiyot darslarida dramatik asarlarga murojaat qilishning ahamiyati va dolzarbligi, ushbu murakkab, ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lgan adabiyot turini idrok etishni shakllantirish zarurati hozirgi teatrning klassik asarlarni yangi, zamonaviy talqinlarda sahnalashtirishga bo'lgan qiziqishi tobora ortib borishi bilan belgilanadi. Bugungi tomoshabin nafaqat rejissyorning talqini ortida dramaturgning ko'rinmas mavjudligini ko'rishga tayyor bo'lishi, nafaqat asosiy narsani ikkinchi darajali narsadan ajratishga tayyor bo'lishi, balki tanish syujetning yangi, kutilmagan rivojlanishi bilan aloqa qilishdan haqiqiy zavq olishga qodir bo'lishi juda muhimdir. Shunday qilib, adabiy ta'limni aynan dramatik asarlar orqali boyitish zamonaviy adabiyot o'qituvchisi oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Dramatik asarni o'qish va idrok etishning murakkabligi ushbu turdagi adabiyotning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi, dramatik asarlarni o'qishga qiziqish uyg'otadi. Ammo dramani o'qiyotgan o'quvchi uchun ma'lum bir qiyinchilik – bu muallif nutqining yetishmasligidir. Aynan shu holat dramatik asarni adabiyot darsida o'qish va o'rganish uchun juda qiyin, noqulay hisoblanadi.

Drama o'quvchisida xarakter obrazini tiklash uchun yetarli material yo'q: portret, ichki tavsif, xarakterli tafsilotlar mavjud emas. Uning tasavvuri faqat harakatlarning rivojlanishini, vaziyatlarni, qahramonlarning harakatlarini, belgilar tilini tahlil qilish qobiliyatiga tayanishi mumkin. Dramatik asarni o'qishning ma'lum ko'nikmalarisiz, o'quvchi qahramonlarda, ko'rinadigan, o'z tajribasi bilan taqqoslanadigan tasvirlarda chalkashib ketadi va shuning uchun harakatning o'zi davomida u o'qiyotgan narsani tasavvur qilishda qiynaladi. Shuning uchun o'qituvchi oldida o'quvchini drama bilan uchrashishga tayyorlash, uning o'qilishini o'zining "hayotiy tajribasi" bilan bog'lash qobiliyatini rivojlantirish vazifasi turibdi. Adabiyot o'qituvchisi bolaning kuzatuvchanligini rivojlantirish, atrofdagi odamlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish qobiliyati, odamlarning yuz ifodalarini, imo-ishoralarni va intonatsiyasini turli xil hayotiy vaziyatlarda kuzatish qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha xos psixologik vazifalar berishi lozim, chunki dramatik asarni o'qishga tayyorgarlik jarayonida ular zarur bo'lgan mashg'ulotga aylanadi. Maktab o'quvchilarida ma'lum bir teatr madaniyatining mavjudligi dramatik asarlarni o'rganishga bag'ishlangan darslarni muvaffaqiyatli o'tkazish shartlaridan biridir.

Dramatik asarni o'rganishning dastlabki bosqichida, asosiy ziddiyatni aniqlash bilan bir vaqtda, o'quvchilar birinchi marta aktyorlar bilan, ularning kurashda qanday rol o'ynashi bilan tanishadilar. Siz ularning guruhlarida haqida savol berishingiz mumkin.

Asosiy mojaroni aniqlashtirish uchun yo‘l ochiladi va drama chegaralarini belgilash – qayerdan boshlangan va qanday tugagan, bu dramaning umumiy nuqtayi nazarini aniqlashtirishga yordam beradi. Drama qamrab olgan vaqt uchun sinfning murojaatiga katta e‘tibor qaratiladi. Tomoshabinning vaqti va dramaning harakat vaqti bir-biriga mos keladi, ammo hodisalar orasida kunlar, haftalar, hatto yillar o‘tadi. O‘quvchilarga dramada nafaqat harakatlar oralig‘ida, balki harakatning o‘zida nima sodir bo‘lishi muhimligini o‘rgatish kerak. Sinfda tahlil qilish uchun o‘qituvchi harakatning rivojlanishini belgilaydigan qo‘llab-quvvatlovchi hodisalarni tanlashi kerak [4].

Mazkur model 9–11-sinf o‘quvchilarida dramatik asarlarni o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Uning komponentlaridan strategik maqsadning to‘g‘ri qo‘yilishi ish samaradorligining oshirilishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Maqsadli komponent. Model elementining tuzilish strukturasi o‘rganilayotgan jarayonning asosiy komponenti bo‘lgan maqsad – o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini samarali tashkil erish orqali dramatik asarlarni o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirishga yo‘naltiradi. Ushbu maqsadni amalga oshirish, o‘zining me‘yoriy-huquqiy asosiga ega bo‘lib, me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar doirasida zarur vazifalar amalga oshirib borildi.

Mazmunli-protsessual komponentda o‘quvchilarning dramatik asarlarni o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirish – adabiyot fani yuzasidan ta‘limiy yondashuvlar, mexanizmi, metodikasi va baholash mezonlari asosida amalga oshirish hamda o‘quvchilarning yozma nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish bosqichlari nazarda tutilgan.

Natijaviy-baholash komponenti. Komponent yondashuv ta‘lim maqsadlarini belgilashning umumiy tamoyillari, ta‘lim mazmunini tanlash, ta‘lim jarayonini tashkil qilish va ta‘lim natijalarini baholash yig‘indisidir. Natijaviy baholash komponenti o‘quvchilarning dramatik asarlarni o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlanganligini baholash mezonlari va natijalaridan iborat. 9–11-sinf o‘quvchilarining dramatik asarlarni o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlanganligi “yuqori”, “o‘rta”, “past” darajalari bo‘yicha baholanadi.

Adabiy ta'limda dramatik asarlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish modeli

METODOLOGIK BLOK

MAQSAD: Adabiy ta'limda dramatik asarlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish

Muammoli ta'lim texnologiyasi

Yondashuvlar: integratsion, informatsion, innovatsion, internalizatsion, kommunikatsion

Tamoyillar: adabiy yo'nalganlik, ixtiyoriylik, mustaqillik, o'yin, ijodkorlik, tashabbuskorlik, kreativlik, emotsionallik, yangilikka yo'nalganlik, natijaviylik, jamoaga asoslanish, o'zaro hamkorlik, o'quvchilarda bilim va ko'nikmaga asoslangan tashabbuskorlik, uddaburonlikni samarali tarkib topirish

MAZMUNLI-TEKNOLOGIK BLOK

Dramatik asarlarni o'qitish: o'quvchini o'qib tushunishdan tashqari ko'rib tushunishga ham o'rgatish, mustaqil fikrlash, hamkorlikda ishlashga tayyorlash

Adabiyot: dramatik asarlarni o'qib tushunishga o'rgatuvchi fan

Pedagogik shart-sharoitlar: integrativ yondashuvga asoslangan texnologiyalar, ijtimoiy, madaniy, adabiy bilimlarga asoslangan interaktiv metodlar, innovatsion ta'limiy muhit va

Adabiyot o'qitish metodikasi

Dramatik asarlarni o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirish

Ko'rib tushunish va ijro eta olish ko'nikmalarini hosil qilish

Texnologiyalari: integrativ, kolloborativ, "Muammoli ta'lim", "Blumm" baholash rubrikasi

Metodlari: aqliy hujum, klaster, venn diagrammasi

Dars shakli: amaliy

Dars vositalari: darslik, videoprojektor, video va audio materiallar, suratlar

BAHOLOVCHI-NATIJAVIYLIK BLOK

Komponen

Badiiy, lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik, lingvopoetik, kommunikativ, raqamli texnologiyalarni qo'llay olish, tanqidiy, tizimli va kreativ fikrlash, informatsion va media savodxonlik, shaxslararo va o'z-o'zini boshqarish, mas'uliyatli va moslashuvchan bo'lish

Mezonlar

Kompetitiv: hamkorlikda ishlay olish, foydali taklif berish, muvaffaqiyatga erishish, aniqlik va noaniqlikka moslashuvchan, noqulay vaziyatlarni yengish qobiliyati

Kollaborativ: hamkorlikda strategiyani ishlab chiqish, strategik sheriklarni aniqlash, tavakkalchilik qobiliyati

Kognitiv: idrok etish, bilim va ko'nikmaning shaxsiy hayotdagi uyg'unligini bilish, vaziyatni baholash, uzoqni ko'ra olish qobiliyati

Kreativ: ijodkor, yangilikka intiluvchan, tashabbuskor, faol, yetakchilik, tinglash

Darajalar

Bilim + Ko'nikma + Malaka = Kompetensiya

NATIJA: dramatik asarlarni o'qib tushunish kompetensiyasi rivojlangan shaxs

Xulosa. Dramatik asarlarni o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish imkoniyatlari mantiqiy fikrlash, anglash, mushohada qilish va amalda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi amaliy mashg‘ulotlarni tahliliy prognozlash va loyihalash hamda ta’limni tashkil etishning individual xususiyatlarini amaliy integratsiyalash asosida takomillashtirishga erishiladi. Har bir dars oldindan tayyorlangan modullar va loyihalarga muvofiq o‘tkazilishi lozim. Buning uchun interaktiv metod turlari juda ko‘p. Ular dars mavzusining xususiyatlari va ko‘zlangan maqsadga muvofiq tanlansa kifoya. Dramatik asarlarni o‘qish va tahlil qilishda adabiyot darslarining asosiy mazmuni sifatida “o‘quvchi-tomoshabin” – “qahramon nutqi” – “tanqidiy munosabat” pozitsiyalaridan bosqichma-bosqich foydalanish samaralidir, mazkur yondashuv o‘quvchilarning dramatik asarni ikki xil idrok etish shakli – ko‘rib tushunish va o‘qib tushunish jarayonlari o‘rtasidagi psixologik va kognitiv farqlarni anglashiga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi, 2012. –144 b.
2. Йўлдош Қ., Йўлдош М. Бадиий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2016.
3. Хусанбоева Қ. Адабиёт – маънавият ва мустақил фикр шакллантириш омили. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубxonasi нашриёти, 2009.
4. Husanboyeva Q. Adabiyot o‘qitish metodikasi va muammoli ta’lim. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022.
5. Ubaydullayev A. Adabiyot ta’limida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. // Til va adabiyot ta’limi jurnali. –Toshkent: 2018, № 9. 22-23-bet.